

שולחן עגול בנושא: תנועות חוץ-פרלמנטריות במצב של משבר פוליטי

12 במרץ 2002

כ"ח באדר תשס"ב

מנחה: מר ישראל סגל

משתתפים (לפי סדר א'-ב'):

פרופ' אריאן, אשר – המחלקה למדע המדינה, אוניברסיטת חיפה;
המכון הישראלי לדמוקרטיה, ירושלים
פרופ' בלפר, אלה – ראש הקתדרה לחברה ויהדות מייסודה של קרן
אביחי, אוניברסיטת בר-אילן
עו"ד תמי בן-דוד
ד"ר רון בריימן
גל, בתיה
ימיני, צבי – התנועה הא-פוליטית
ד"ר כרמון, אריק – נשיא המכון לדמוקרטיה, ירושלים
לאופמן, דב - תנועת סרבני השירות בשטחים
משיח, עמית – תנועת סרבני השירות בשטחים
פרופ' נחמיאס, דייב – ראש התכנית למדיניות ציבורית,
האוניברסיטה העברית; עמית בכיר, המכון הישראלי לדמוקרטיה
לדמוקרטיה, ירושלים
עמיר, אלי - סופר
קולין, נעמי
רוחליו, יונה – תנועת 'ארבע אימהות'
רשף, צלי – תנועת 'שלום עכשיו'
שירן, ויקי – 'הקשת הדמוקרטית המזרחית, 'תנועת הנשים'
פרופ' רביצקי, אביעזר – החוג למחשבת ישראל, האוניברסיטה
העברית בירושלים; עמית בכיר, המכון הישראלי לדמוקרטיה,
ירושלים

ישראל סגל: נושא הדיון הערב הוא תנועות חוץ-פרלמנטריות במציאות משברית, על רקע חברה שסועה, פרלמנט חלש מאוד, כנסת חלשה שבסקר האחרון של ד"ר מינה צמח זכתה בציון 3.7 מתוך 10, כלומר עוד פחות מ'נכשל'.
על רקע הנתונים הללו, עלינו לשאול את עצמנו אם יש מקום היום לתנועות חוץ-פרלמנטריות, או שמא הן מסכנות את המשטר הדמוקרטי.
עלי להקדים ולומר כאן שתנועת 'גוש אמונים', שרשמה לזכותה, אולי, את ההצלחה הגדולה ביותר של תנועה חוץ-פרלמנטרית, לא תיוצג כאן היום, לדאבונו.
אריק כרמון: נושא הדיון, כאמור, הוא מקומן של תנועות חוץ-פרלמנטריות במציאות משברית כפולה: גם משבר משטרי עמוק וגם מציאות פוליטית ביטחונית יוצאת דופן.

עם זאת, לא אטעה אם אומר שאין לנו עדיין הגדרה מדויקת של תנועה חוץ-פרלמנטרית, עדיין אין בידינו הכלים המובהקים לזהותה. מה המשמעות של תנועה חוץ-פרלמנטרית במציאות שיש בה חברה אזרחית יציבה? לעומת זאת, מה המשמעות של תנועה חוץ-פרלמנטרית במציאות שבה אין חברה אזרחית יציבה? נקודה שנייה שאני מבקש להדגיש היא שאנחנו נתונים במשבר משטרי עמוק מאוד, בעל סימפטומים מהותיים למציאות הישראלית החורגים מנתוניה של ממשלה כזאת או אחרת. אנחנו חברה צעירה רבת-שסעים שרק הולכים ומעמיקים, רבת-מתחים שמחריפים והולכים, ובמקביל יש לנו מציאות משטרית עם ממשלה שאינה מקבלת החלטות, וכשהיא מקבלת החלטות, אין מבצעים אותן.
ההנחה היא שבמציאות משברית נוצרים הרבה חללים, שאולי לא היו נוצרים במציאות נורמלית - במצב שבו ממשלה נבחרת ממלאת את הפונקציות שמוטלות עליה, נוקטת קו ברור, נוקטת מדיניות, ובידה הכלים לממש את המדיניות הזאת. במציאות שבה קיימים חללים שכאלה - מה משמעותן של תנועות חוץ-פרלמנטריות, וליתר דיוק של ישויות חוץ-פרלמנטריות?

המכון הישראלי לדמוקרטיה, שפעל בהצלחה גדולה לביטול הבחירה הישירה, נוקט בחודשים האחרונים מהלך שתכליתו להגיע לחוקה בהסכמה במדינת ישראל. במציאות נורמלית מתוקנת, מהלך כזה היה מתבצע מן הסתם על ידי גופים ממלכתיים נבחרים. עצם התופעה של תנועות או ישויות חוץ-פרלמנטריות הוא דבר מבורך, שהרי אין כאן אלא ניסיון להשפיע על עיצוב המציאות - אם מטא-מציאות, כלומר ההוויה שלנו לטווח רחוק, או המציאות של כאן ועכשיו - ניסיון להשפיע בזירה הפוליטית בתחומים שבהם נבחרה הציבור אינם ממלאים את שליחותם. השאלה היא האם אפשר לאפיין מינון נכון, האם ניתן להגדיר איזשהו 'קו אדום' שמעבר לו פעילותו של מי שאינו נבחר על ידי הציבור הופכת להיות בעייתית ומאיימת על הדמוקרטיה.

ויקי שירן: מי שיושבים כאן עמנו הם אנשי שמאל, אשכנזים, ליברלים. גם חומר הרקע שהגיע לידי בנושא הדיון נכתב פחות או יותר על ידי המגזר המסוים הזה. פתחתי בדברים האלה כדי להדגיש שאינני רואה דווקא את המציאות כפי שהיא מוצגת כאן, לרבות דבריו של אריק כרמון, למרות שהתיאור שלו הוא כביכול אובייקטיבי. הרבה מאוד מהמתרחש היום בסיטואציה מאוד משברית אינו מדבר על אנשים כמוני ואל רבים מאלה שמכנים את עצמם 'שמאל מזרחי'. לכן השאלה היא זו: האם איננו רק חברה משברית, אלא חברה גם חברה עם מבנה-כוח מסוים, שבו מגזר מסוים כופה את ראיית-המציאות שלו על יתר המגזרים?

אני טוענת שהמציאות בכלי התקשורת, בעיתון **הארץ**, במכון הישראלי לדמוקרטיה ובמוקדי כוח רבים אחרים, אינה מבטאת את רגשותיה של רוב החברה הישראלית. בכך אני כוללת ערבים, ילידי ארצות המזרח, רוסים, חרדיים, הרבה מבני המעמד הבינוני הנמוך. לכל הקבוצות הללו אין פתחון פה, לא מאפשרים להן לספר את המציאות מנקודת מבטן. אני, למשל, אינני מרגישה שאנחנו נמצאים במשבר משטרי עמוק.

בליבון השאלות הללו, אולי תעזור לנו סקירה קצרה על תנועות חוץ-פרלמנטריות מראשית המדינה. הראשונה בהן, בשנות ה-50, היא 'שורת המתנדבים' - תנועה של אנשים אליטיסטיים שבאו מהאקדמיה ושהתמקדו בשני כיוונים: שחיתות השלטון ופעילות במחנות העולים. משם אני מדלגת אל שנות ה-70, אל 'הפנתרים השחורים', שפרצו אל הבמה שלוש שנים אחרי מלחמת ששת הימים. העיתוי הזה הוא אופייני לתנועות המזרחיות - על פי רוב הן יוצאות במחאה שלוש-ארבע שנים אחרי מלחמות מתוך הכרה עמוקה של אי-שוויון: 'בשדה הקרב היינו יחד, למה עכשיו איננו יחד?'. מתנועת 'הפנתרים השחורים' ועד 'הקשת הדמוקרטית המזרחית' בשנים האחרונות, היו תנועות מחאה מזרחיות נוספות, כמו 'תנועת האוהלים' כמו 'ישראל זה אני', תנועת שצמחו בשכונות, שבניגוד לתנועות האשכנזיות הן מתאפיינות בדרך כלל בקשיי מימון, וזה מה שמקשה עליהן לשרוד; הן לא מצליחות במיוחד להיכנס לתקשורת ועל כן גם מתקשות להציג בציבור את נקודת מבטן. זאת, לעומת התנועה של מוטי אשכנזי אחרי מלחמת יום כיפור וכמובן 'גוש אמונים' ו'שלום עכשיו' - שתי תנועות פוליטיות חזקות משמעותיות מאוד. בשנות ה-80 לא צמחו תנועות חזקות נוספות, ועם זאת באגף המזרחי עולה 'החזית המזרחית' אבל בשנות ה-90 שוב עולות תנועות חזקות: 'חוקה לישראל', 'ארבע אימהות' ו'הקשת הדמוקרטית המזרחית'. התנועות האלה מגובות כולן במפלגות, ואם לא במפלגות ממש, על כל פנים יש להן אג'נדה מסוימת שמדברת על השלטון.

מיום שעמדתי על דעתי אני אשת שמאל, ועם זאת, בשנה וחצי האחרונות אמונתי התמימה בשמאל התערערה לא מעט. אני עדיין רוצה צדק חברתי ואני עדיין רוצה

לסיים את הכיבוש, אבל נוסף גורם חדש שאינני יכולה עוד להתעלם ממנו ושאינני מוצאת אותו בשיח שאני מכנה 'השיח האשכנזי-ליברלי-שמאלני', וכוונתי לזהותה היהודית של המדינה, מצד אחד, ולאחריותם של הפלסטינים להיסטוריית הדמים, מצד שני.

אל נושא זהותה היהודית של המדינה מתקשרת השתקת הנרטיב של יהודי המזרח, שהגיעו ארצה בעלייה המונית ב-1948. נושא זה כשלעצמו מתקשר אל נושא הדיון שלנו היום, אם מעמידים את השאלה הבאה: האם במצב הדברים כיום, תנועה חוץ-פרלמנטרית אכן מסוגלת לפעול לאיחוי השסעים - למתן ביטוי עצמאי לכל קבוצה וקבוצה ובד-בבד לחיבורן יחד של כל הקבוצות בחברה הישראלית? השמאל מזרחי, שאני חלק ממנו שנים רבות, מחפש ולא מוצא את הדיבור המשותף. השאלה היא האם תעודת הכניסה תהיה 'מכתב סרבני השירות', 'שלום עכשיו' או 'גוש אמונים', או שמא יש דרך אחרת.

ישראל סגל: הייתי מבקש לחדד את השאלות שאנחנו עוסקים בהן הערב: לא התאספנו כאן לדיון אקדמי מופשט, או לבחינת השורשים האידאולוגיים של תנועות כמו 'סרבני השירות' או 'היום השביעי' שהוא תנועת 'ארבע אימהות' בלבושה החדש, אלא לברר האם תנועות חוץ-פרלמנטריות אכן צומחות על רקע אי-נחת בחלקים גדלים בציבוריות הישראלית שסבורים שאין להם בית במבנה הדמוקרטי הקיים.

דייב נחמיאס: יש אצלנו פרדוקס מסוים: מצד אחד, מספר גדול ביותר של מפלגות (מהגדולים בקרב הדמוקרטיות הפרלמנטריות בעולם), פיצול בכנסת מהגבוהים שידענו מעולם; מצד שני, המפלגות אינן קשורות לזרמים בציבוריות הישראלית שרוצים למצוא להם ביטוי. במילים אחרות – למרות ריבוי המפלגות, עדיין לא מיסדנו דרכים להשפיע בצורה מסודרת על השלטון.

כשאני מדבר על קבוצות חוץ-פרלמנטריות, אינני מתכוון לקבוצות אינטרס, כי קבוצות אינטרס הן בדרך כלל ממוסדות. כוונתי לקבוצות שהתכנסו אד-הוק למטרה מאוד ספציפית, למשל הפגנה לתכלית מסוימת שמפלגות אינן רוצות לעסוק בה ישירות, ואז הדרישה מגיעה מלמטה, מהעם.

לקבוצות חוץ-פרלמנטריות, במיוחד במערכת שבה קיים הניתוק שהצבעתי עליו, יש משמעות סמלית חשובה ביותר. אם ניקח כדוגמה את מכתבם של הקצינים שמסרבים לשרת בשטחים, להילחם את 'מלחמת שלום ההתנחלויות' – אלה מסמלים היעדר קונסנזוס דווקא בתקופת כהונתה של ממשלה שקוראת לעצמה ממשלת אחדות לאומית.

הסמליות היא כל-כך גדולה, שהתקשורת נתפסה לנושא, שעוד אנשים הצטרפו למחאה הזו, שהנושא עלה לסדר היום הציבורי. הרי לא יעלה על הדעת ששנה וחצי מתנהלת

מה שהרמטכ"ל קורא 'לוחמה' ואין על כך שיח ציבורי במדינה. איפה המפלגות? איפה המוסדות? אין! זה בדיוק הפרדוקס בפוליטיקה הישראלית - הניתוק המוסדי מצד אחד והחיים כפי שהם מתנהלים מצד שני, מה שמביא לצמיחתן, מלמטה, של קבוצות חוץ-פרלמנטריות, שאין ערוך לחשיבותן דווקא בתקופות של משבר.

אלה בלפר: חשוב להבחין בין תנועה עממית שצומחת מלמטה לבין תנועה שמוגדרת כתנועה חוץ-פרלמנטרית; תנועה חוץ-פרלמנטרית יכולה להיות תנועה עממית, אבל גם תנועה לא-עממית.

תנועה עממית, אצלנו כמו בכל העולם, צומחת על רקע מבוי סתום, על רקע הרגשה אצל קבוצה מסוימת שקיימת חולשה במסד בנושאים שכוללים באג'נדה של קבוצה זו. במה שנוגע לתנועות חוץ-פרלמנטריות (ואין הדבר דומה למכונני מחקר כמו 'המכון הישראלי לדמוקרטיה', למרות שלא פעם העיסוק הוא באותו הנושא עצמו) – תנועות כאלה צומחות, למשל, במצב של דמוקרטיה מאוד חלשה כשיש בעיה של מבנה משטרי, או כשיוצרים חברה אזרחית יש מאין, למשל בצ'כיה או פולין עם נפילתו של הקומוניזם.

ישראל, בהקשר זה, היא דוגמה קלאסית לתופעה הקרויה 'שיתוק מתוך שוויון ניגודים', ואסביר מה כוונתי:

כבר למעלה מ-30 שנה אנחנו מקוטבים מבפנים - 50% מול 50% עם שינויים דקים מדי פעם לכיוון זה או אחר. אנחנו מחולקים בצורה משתקת, והתוצאה היא שכל מחנה מרגיש שהוא אינו מסוגל למצות את דרכו מבחינה פרלמנטרית, ואין זה משנה מי הוא ראש הממשלה או אם מדובר בממשלת אחדות או אחרת; לא תספח את השטחים כי יש שמאל ולא תחזיר את השטחים כי יש ימין, ומה שנתר הוא חוסר-הכרעה, אלא שחוסר-הכרעה הוא הכרעה מאוד משמעותית.

מה עושה התנועה החוץ-פרלמנטרית? - בכוח הדמגוגיה, בעזרת סממנים פופליסטיים היא מנסה להניע את האנייה המשותקת הזאת, בתקווה שבמקום 50/50, אולי נזכה ל-60/40. אינני חושבת שתנועת 'שלום עכשיו' היא בדיוק מפלגת עבודה ושלגוש אמונים' הוא בדיוק מפד"ל, כלומר - לא הגיבוי המפלגתי הוא שקובע, אלא הרצון להוביל מהלך, להשפיע בנושא קריטי שהוא בנפש כולנו, בהנחה שהמדינה אינה מסוגלת להוביל את המהלך הזה.

צלי רשף: אני אתייחס לתנועות שיש להן יומרה להניע

ציבורים גדולים, שמקוות להשפיע מתוך ההרגשה שציבורים גדולים תומכים בהן. זהו מגזר מסוים של התנועות החוץ-פרלמנטריות, זה נכון לגבי תנועות מסוימות של הימין, זה נכון לגבי 'שלום עכשיו', זה נכון לגבי תנועות המחאה של מוטי אשכנזי שקמה אחרי מלחמת יום הכיפורים.

מה שמוליד את התנועות האלה הוא ההרגשה שהמפלגה היא בעצם כלי מאוד מוגבל, שהמפלגה נועדה בסופו של דבר לפוליטיקאים ולאנשים שרוצים לקחת חלק במשחק השלטוני ממש. הסיבה שבגללה תנועות חוץ-פרלמנטריות במדינת ישראל הן חזקות היא, בראש ובראשונה, שהבעיות של מדינת ישראל, לרבות הבעיות הפוליטיות, נוגעות להרבה מאוד אנשים ברמה האישית ביותר.

אם זוהי בעיה אישית שלך וכדי לפתור אותה אין בכוונתך לעסוק בפוליטיקה במובן הפורמלי – אתה מצטרף לאנשים רבים מאוד ששותפים לאותה הרגשה, בעיקר בנקודות צומת ובנקודות של בערה, כשרוצים לעשות משהו וכשחשים שבמדינה קטנה כמו שלנו אולי יש גם סיכוי להשפיע. נוסף לזה את העובדה שהתקשורת בישראל היא פתוחה ודינמית מאוד כבר משנות ה-70 (ובכך היא שונה מהתקשורת של שנות ה-50 וה-60), ובמאמר מוסגר אציין ש'שלום עכשיו' עשתה שימוש טוב בעובדה הזאת.

בית הגידול של 'גוש אמונים' ו'שלום עכשיו' היה מלחמת יום הכיפורים. מלחמת יום הכיפורים זעזעה את החברה הישראלית, והשאלה מה הפקדנו בידי המפלגות ובידי השלטון הפכה לאקוטית מאוד. שתי התנועות הצליחו לסחוף הרבה מאוד אנשים שהיו מוכנים לעשות מעשה, לשנות את המציאות שנתפסה ונתפסת על ידם כמציאות שלהם. בתקופת מלחמת לבנון הייתה אופוזיציה משותקת לחלוטין, הייתה הרגשה שהשלטון לוקח אותנו למקום שאסור ללכת אליו, והציבור אכן הצליח להעמיד תנועת התנגדות ששינתה את המהלכים הפוליטיים.

היום, למרות שיש לנו תנועות כמו 'שלום עכשיו', 'היום השביעי' ואחרות, כלומר קיים הציבור הזה שמסוגל לתעל אנשים לפעילות – הן אינן מסוגלות (נכון להיום, זה עוד עשוי להשתנות) להתארגן לגורם פוליטי יותר משמעותי כי הציבור לא בדיוק נמצא שם, אנשים לא בדיוק יודעים מי פה הטוב ומי פה הרע, איפה בדיוק הם עומדים. נאמר כאן ש'גוש אמונים' הוא סיפור הצלחה גדול; זה נכון, אבל במובן מאוד מוגבל. 'גוש אמונים' מאוד מוצלחת כתנועת התיישבות, אבל לא כתנועה חוץ-פרלמנטרית, כי בסך הכול היא לא קנתה לה תמיכה גורפת בציבור.

אריק כרמון: אבל היא גורם מאיים היום על כל אפשרות להגיע להכרעה פוליטית.

צלי רשף: יש לה כוח השפעה אדיר על הפוליטיקה הישראלית, מצד שני הם עצמם מודים שלא הצליחו לכבוש את הלבבות. כי מה יש להם חוץ מ-200,000 מתנחלים. לעומת זאת, 'שלום עכשיו', משנת 1978 ועד לפני שנה וחצי, הצליחה להעלות את התמיכה ברעיון המדינה הפלסטינית מ-10% ועד כמעט לקונסנזוס ממש. לפני שנה וחצי התנועה ספגה מכה קשה מאוד, ויש לה לפנייה היום

משימה לא פשוטה והיא - לחזור ולרכוש את דעת הקהל, ושהצינור הזה שאותו היא מוכנה להמשיך לספק, יתמלא שוב.

אלי עמיר: לא מזמן קראתי שוב את הנאום של יגאל אלון

מ-1948- שבו הוא מסביר למזכירות הקיבוץ המיוחד למה פורק הפלמ"ח, והרגשתי געגועים אדירים ליחד, לאחריות, לקבוצה. כל זה נגמר בארצנו, ואתו נגמרו גם המסגרות הפוליטיות, אין מפלגות גדולות, אין יחד, יש יחיד, ולפעמים גם היחיד מתחלק לשניים. פעם גם המפלגה הייתה גוף פוליטי שליחיד הייתה בו השפעה כלשהי - במסגרת הסניף, הסיעה; היום גם זה מת, המפלגות הפכו לתשתית שעל גבה מטפסים כמה פוליטיקאים עד שהם מגיעים לכנסת, ואחר כך כל אחד כבר רץ לבד עם אג'נדה משלו. היום גם ראש מפלגה מאוים על ידי כל חברי הכנסת במערכת הפריימריס וכן הלאה. אם נוסיף לכך את הבעיות הקיומיות, זוהי הקרקע ליצירתה של תנועה. כעת אני מבקש להצביע על הסיבות לכישלון של התנועות החוץ-פרלמנטריות עד עכשיו, ואולי גם על פתח לתקווה.

רוב התנועות החוץ-פרלמנטריות עסקו רק בעניינים הפוליטיים, אף אחת מהקבוצות המשפיעות בישראל, מה שנהוג לקרוא 'האליטות', לא הצליחה לחבור חברתית לשכבות שיכלו לספק כוח עצום לקבוצות הללו. זה המשגה הגדול. מי שהגיעה להישגים אדירים היא תנועת 'הפנתרים השחורים', היא זעזעה את החברה ושינתה אותה מקצה אל קצה. לא חברו אליה לא האליטות ולא האשכנזים; רק מעטים מהם, ומאחורי הקלעים. הכישלון של האליטות הישראליות במובן הזה נמשך עד עכשיו, אלא שהמצב עכשיו הוא מסוכן בהרבה. מדוע? מפני שהשלטון המושחת הנוכחי וקודמיו הצליחו לקנות את שכבות המצוקה אם בכספי העברה ובתמיכות, אם בדמי אבטלה. סירסו ושיתקו את שכבות המצוקה, לרבות אותם מעטים שהיה אפשר בעבר לדוג ולהכניס למעגל הפוליטי-החברתי. ההשחתה הזאת של כספי ההעברה ושל 'חוק משפחות מרובות ילדים' נמשכת ב'חוק הנגב', ובהטבות למתנחלים ובהטבות לכל העולם...

ישראל זקוקה היום לתנועות החוץ-פרלמנטריות כאוויר לנשימה. לפני חודשיים כתבתי **במעריב** שצריכים להקים תנועה חוץ-פרלמנטרית שתצא לרחובות בשם צדק חברתי ולמען הצדק החברתי. הניתוק מסוכן לנו היום יותר מאשר בכל תקופה אחרת, ותנועה כזאת, אם הייתה מצליחה להגיע לאותם ציבורים אדירים, למעלה ממיליון נפש, הייתה מחוללת מהפכה.

תמי בן דוד: ישראל סגל אמר שהכנסת חלשה מאוד, ודייב

נחמיאס אמר שמעולם לא היה משטר רעוע כל-כך, בלתי-מתפקד כל-כך. לדעתי, במצב כזה, תנועות חוץ-פרלמנטריות יחלישו פי כמה את המערכת השלטונית הרעועה ממילא. בכך שתנועה חוץ-פרלמנטרית תגיד שהשלטון רקוב ולא מתפקד, לא יקרה

שום דבר, ובכך שתסומן אג'נדה מסוימת לקבוצה מסוימת ובכוח המניפולציה התקשורתית הדברים יתבצעו - לא יתוקן שום דבר אחר שנתון במשבר וגם לא תיווצר תשתית לתיקון במועד מאוחר יותר.

בהשוואה לשנים שבהן קמו 'שלום עכשיו' ו'גוש אמונים', שבהן השלטון המרכזי שלט מבחינה כלכלית ופוליטית (גם אם לא אהבנו מה שעשה) ושהיה במי להנחית את האגרוף - היום אין במה להנחית, ומדוע? כי הכנסת היא אוסף של אנשים שהבינו שאם רוצים להיות תנועה חוץ-פרלמנטרית מצליחה, נכנסים לכנסת. ש"ס היא דוגמה מצוינת - אי-אפשר להשוות את הישגיה במסגרת החוץ-פרלמנטרית להישגים שיש לה עם 17 חברי כנסת. לכן מה שצריך לעשות הוא מה שצלי רשף עשה; הוא אמר: תנועת מחאה זה נחמד מאוד, אבל אני גם שם את הרגל שלי איפה שלא כל-כך נעים ולא כל-כך בטוח, אני נכנס לפוליטיקה.

אבי רביצקי: חברה שיש בה תנועות חוץ-פרלמנטריות פעילות מבטאת את ההכרה שאין זהות בין החברה לבין המדינה. רוח הדברים היא 'אני לא רק אזרח של המדינה במובן המשטרי של כללי המשחק. אני מציית לחוקים, אבל יש לי עודף אנושי-רוחני-מצפוני החורג מכללי המשחק הדמוקרטיים גרידא, מהחוקים שאני כפוף להם'. קיומן של תנועות אידאולוגיות פוליטיות-חברתיות מ'הקשת המזרחית הדמוקרטית' ועד 'גוש אמונים', משקף אפוא, באופן עיוני-רוחני, מצב חיובי של האדם. בעיני, גם נביאי ישראל היו תנועה חוץ-פרלמנטרית של אדם אחד. ההיסטוריה היהודית שזורה תופעות כאלה – חז"ל מול המלך, רב מול פרנס, מועצת גדולי התורה או מועצת גדולי הספרות וכדומה. כל התופעות האלה הן חיוביות כל עוד הן אינן מכתיבות לפרלמנט כיצד לנהוג.

אני מסכים מאוד שיעיל יותר לפעול מבפנים, אבל יש אנשים שמסיבות שונות אינם מוכנים להיות פוליטיקאים מקצועיים; האם מפני שכך החליטו, המצפון מחייב שיסתגרו בספרייה או בד' אמותיהם? אפשר להשפיע על החיים הפוליטיים גם בלי להיות חברים במפלגה 24 שעות. שום סכנה אינה נשקפת לדמוקרטיה כל עוד אנשים אלה נוהגים על פי חוק ולא אומרים 'הסמכות בידי'; הסמכות היא בידי הפרלמנט ובידו בלבד, אבל הניסיון ללחוץ על הפרלמנט מבחוץ באמצעים חוקיים הוא בהחלט חלק מהרעיון הדמוקרטי.

כאמור, אינני סבור שתנועות חוץ-פרלמנטריות מסכנות את הדמוקרטיה; אני כן סבור שהפופולריות האדירה שלהן במציאות שלנו היום היא ביטוי למשבר. אי-הכניסה לפוליטיקה מבטאת ייאוש או מיאוס או חרדה, ולכן אנשים כמוני מעדיפים דרכי פעולה אחרות.

בתיא גל: הערה מקדימה: הביטוי 'תנועה חוץ-פרלמנטריות' מניח שהשפעה הלגיטימית והחשובה היא דרך הפרלמנט; הגדרתה של תנועה על-פי מה היא לא, מעמידה אותה מראש במקום לא-נכון.

לעצם העניין: האינטרס של השלטון הוא להמשיך לשלוט, ואין סיכוי שהשלטון יעסוק בבעיות מהותיות, בבעיות מוסר, בבעיות של צדק חברתי. לכן הרגשת המשבר והיאוש מובילה אם לבריחה לחו"ל או לאיזשהו 'חוץ' כאן על-ידי כך שלא קוראים עיתון ולא צופים בטלוויזיה, או לעשייה בתחום שאין סיכוי שהשלטון יעסוק בו. ברברה טוכמן טבעה את מטבע הלשון 'מצעד האיזולת', ובכך היא התייחסה בין השאר לאותה טיפשות או יהרה רבת-שנים של מי שסבורים שיוכלו להנהיג מדינה במציאות כל-כך מורכבת ובלתי אפשרית. היות והשלטון וההנהגה אינם יכולים להיות אלא מי שהם, לתנועות החוץ-פרלמנטריות יש משמעות עצומה. הן לא מסכנות את הדמוקרטיה, וגם התנועה של מסרבי השירות בשטחים אינה מסכנת את הדמוקרטיה.

על הדמוקרטיה ועל מדינת ישראל מאיימות המון סכנות, אבל מופרך לומר שמעולם לא היינו נתונים במצב כה מסוכן, שהשלטון היום הוא הנורא שידענו, שמעולם לא היה כאן קיטוב כל-כך חמור. ההתבטאויות הללו אינן אלא פינוק והתנערות מהצורך והנכונות להסתכל על הדברים מפרספקטיבה היסטורית יותר רחבה.

עמית משיח: לפעול במסגרת תנועות חוץ-פרלמנטריות, להתאגד כדי לקדם אג'נדה מסוימת - כל זה הוא זכות דמוקרטית מובהקת. אין שום היגיון להגיד למי שמעוניינים לקדם נושא אחד מסוים שחשוב להם – 'לכו ותקימו מפלגה'. כדי להקים מפלגה, כדי ללכת בכיוון המשחק הפוליטי, נחוץ מצע כולל; בלי הנתונים הללו, תנועה חוץ-פרלמנטרית היא האפיק הטוב ביותר. אם רוצים לעבור קצת את גבולות החוק, הנטייה הטבעית תהיה לעשות זאת במסגרת החוץ-פרלמנטרית ולא בתוך מפלגה. יתר על כן, בגלל השם הרע שיצא למפלגות, לפעמים ראוי יותר, נאה יותר להיקרא 'התנועה למען משהו' מאשר 'מפלגת משהו'.

תנועת סרבני השירות בשטחים היא דוגמה לחריגה גסה יותר מגבולות החוק, לנקיטת צעד קיצוני לפני מיצוי ההליכים הרגילים, למשל - לדרוש מהממשלה אופציה מדינית אמתית לסיום הכיבוש. מצד שני, קשה לי מאוד לשמוע שמעמידים נגד התנועה הזאת את הטענות 'בשם הדמוקרטיה', כי דמוקרטיה שמתמידה כיבוש היא אנטי-דמוקרטית במובהק. נשאלת בעינה השאלה הגדולה החוץ-פרלמנטרית: מה יעשו כל האנשים שחושבים שכיבוש הוא אנטי-דמוקרטיה?

אבי רביצקי: ודאי שמותר לכל אחד לבחור את הדרך הנראית לו להביע את דעתו; במובן זה, הזכות קיימת ונתונה במסגרת חוץ-פרלמנטרית.

אך היות והדמוקרטיה היא הערובה היחידה להמשך קיומה של החברה הישראלית, כאשר תנועה כמו 'גוש אמונים' מאיימת על ההכרעה המדינית בצורה מפורשת ובכך נוצר איום אמיתי על הדמוקרטיה, עולה מטבע הדברים שאלת המינון. כך גם בנוגע לסרבני השירות בשטחים. כל עוד האנשים האלה לא התייצבו וביטאו את מחאתם במסגרת א-פוליטית או חוץ-פרלמנטרית, אני רואה בזה בפירוש איום על הדמוקרטיה. **דב לאופמן:** הערה ראשונה: האיום על הדמוקרטיה הוא הרב עובדיה, שהוא חוץ-פרלמנטרי בודד שמשפיע על הדמוקרטיה הרבה יותר מהצעירים האלה, ועוד עושה זאת באמצעות ש"ס.

הערה שנייה: המציאות היום שונה כל-כך ממה שידענו אי-פעם, שאסור לקבוע הנחיות להווה על סמך כישלונות או הצלחות מן העבר. אינני סבור שאי-פעם הייתה לנו פוליטיקה שלא אמרה את האמת, ואילו היום אין אף פוליטיקאי שאומר אמת, להוציא כמה חרדים בימין הקיצוני ואנשים בודדים בשמאל הקיצוני; השיקול היום הוא מה עלי לומר כדי לשרוד בזירה הפוליטית. הם אולי לא המציאו את השיטה הזאת, אבל הם הביאו אותה לכלל שלמות. גם מעולם לא היה קשר כה הדוק בין בעיות החברה, המדינה הביטחון; בין הביטחון ובין המובטל, בין המצב המדיני ובין החינוך, וכן הלאה. כי מי שמופקדים על הטיפול בתעסוקה או בחינוך, שקועים בעצם בעניינים של פוליטיקה. היות והכול קשור זה בזה, היות ואי-אפשר להפריד היום בין המציאות המדינית והכלכלית והחברתית, אולי נחוץ שתקום דווקא תנועה חוץ-פרלמנטרית שאין לה אג'נדה בנושא מסוים, תנועה שיוצאת מתוך גוש מרכזי רחב מאוד שמתחיל להבין שהיום אין מנהיגות ואין פוליטיקאים שאומרים את האמת ושמוכנים ליצור איזשהו זיקה ביניהם לבין הציבור. מאחר שלא ניתן היום להעלות על הדעת שינוי גדול באמצעות המערכות הפוליטיות המפלגתיות - בגלל הסרבול, בגלל משך הזמן, בגלל הסכסוכים והמלחמות הפנימיות - אולי ראוי לעשות זאת במסגרת של פעילות חוץ-פרלמנטרית לגיטימית, דמוקרטית, שגם אם לא היא שתביא את הפתרון בפועל, היא לפחות תאלץ את הפרלמנט להכריע.

צלי רשף: החכמה של תנועה חוץ-פרלמנטרית היא בכל זאת לתרגם אידאולוגיה כלשהי לדרישה ספציפית. למשל, 'שלום עכשיו' יצאה בקריאה 'כסף לשכונות ולא להתנחלויות'. כל נושא נוסף שאתה נכנס אליו, איבדת עוד חלק מהציבור, גם אם הנושאים שזורים זה בזה.

צביקה ימיני: המדינה מוטלת על כף המאזניים, ועד שאנשים לא יתבטאו בציבור במילים אלה בדיוק, אלא נמשיך לשבת ולפטפט ולאכול עוגיות – לא יקרה כלום. אין ספק שתנועת 'ארבע אימהות' היא שהוציאה אותנו מלבנון, אלא שאז די היה בדיווח היומי של שני הרוגים להרוס מהיסוד כל אחד מאתנו, ואילו כיום, אפילו המכסה היומית

של עשרה נפגעים עדיין לא יוצרת אצלנו את התחושה שכלו כל הקצין, אחרת תנועת 'היום השביעי' כבר הייתה מגיעה לממדים גדולים בהרבה.

עמית משיח: ראשית אני רוצה להבהיר שהקבוצה שאני מייצג

כאן, של סרבני השירות בשטחים, איננה מבטאת איזה רצון 'לרדת מהרכבת'; להפך, היא מבטאת יציאה למאבק על החברה ועל הצבא. אנחנו לא מנסים לחולל דמורליזציה בעם, להשתלח בצבא; אנחנו נאבקים על דמותם. היום אנחנו מונים 350 איש, וחלק גדול מהאנשים בקבוצה שלנו חברים כבר שנים בתנועות כמו 'שלום עכשיו', 'יש גבול' או תהיו"ש, אלא שהחברות בתנועות הללו לא חוללה שום שינוי.

יש פער גדול מאוד בין סרבנות אישית, בין החלטה אישית מוסרית שאיני יכול עוד לשנות את עורי במשך 30 יום של מילואים, ובין היציאה כתנועה למאבק על כך. הפער הזה הוא איזושהי דרך שאנחנו עברנו. כבר זמן רב קיימת אצלנו ההרגשה שהמדינה הולכת ומידרדרת בצעדים גדולים, ובעוד שקברניטיה אומרים לנו שזה הזמן לשמור על אחדות וזה הזמן לא להעביר ביקורת, אנחנו מסתכלים על העתיד שלנו והוא לאט-לאט נעלם מהאופק. כשהתקבלה

ההחלטה שיוציאים למאבק, הגענו למסקנה שהדבר הראשון שעלינו לעשות הוא לפתוח דיון ציבורי, כי לפחות בשנה וחצי האחרונות קיים איזה קונסנזוס מזויף, שלכאורה אין בררה, שהכול נכפה עלינו ואנחנו רק מתגוננים. חשבנו שקודם כול חייבים להנחית אגרוף חזק שיגרום לבקיעים שמהם יתחיל הדיון ציבורי. ההנחה היא שדיון כזה יוביל להחלטה ההגיונית היחידה, לדעתנו, והיא סיום הכיבוש, ואז נוכל להתחיל לטפל במדינה ובחברה שלנו. עד אז אין שום סיכוי להבריא את המצב, שלא היה מגיע לשפל כזה אלמלא הפנינו את כל האנרגיה ותשומת הלב לשטחים.

לא רק שלא מפנים לנו היום את הדרך להיכנס לאיזושהי מסגרת הפרלמנטרית, אלא שההרגשה אצלנו היא שהמדינה נמצאת במצב חירום ושאין לנו זמן עכשיו להתחיל להיבנות כדי שאולי בעוד 20-30 שנה נגיע למצב שבו, בתוך הפוליטיקה הרגילה, תהיה לנו היכולת להשפיע. יתר על כן, לא מובטח לנו שכניסה לתוך המערכות האלה היא אכן ערובה ליכולת השפעה.

אבי רביצקי: כוונתך רצויה, אך מעשייך מונעים את סיום הכיבוש, כי בכך אתה הרי מצדיק את קיומם של 100,000 סרבני פינוי; אם אתמוך בך, לא אוכל להגיד להם מילה.

עמית משיח: יהיו סרבני פינוי כך או כך, ולומר שאנחנו אלה שמעוררים אותם הוא טעות. מעבר לכך - אם לאדם יש בעיה מוסרית לעזוב מקום שבו הוא בנה בית, אני מכבד את ההרגשה הזאת; יש לי בעיה כשהוא דורש ממני לעבור את הקו האדום המוסרי שלי על מנת לקיים את זה שלו.

ניסינו לפעול מתוך המערכת, גם הצבאית שבה אנחנו משמשים מפקדים ולוחמים וגם בתוך המערכת הפרלמנטרית-פוליטית, בכלים המקובלים. התגובה שקיבלנו היא תגובה של אטימות.

התחושה שלנו היום היא כי אם אותם 70% שנמצאים מסביב למרכז היו יודעים מה באמת קורה בשטחים, מה הילדים שלהם עושים בשטחים - ואין כאן עניין של פקודה בלתי חוקית בעליל, כי המציאות הזו אינה מאפשרת להחליט בכל רגע נתון מה היא פקודה חוקית ומהי פקודה בלתי חוקית, יש לך חיילים והמשימה העליונה היא להחזיר אותם הביתה בסוף היום - אם רוב הציבור היה יודע מה קורה שם, כבר לא היינו שם. אני אומר שוב; לא יצאנו ביזמה הזאת מתוך אמונה שכל חיילי המילואים יצטרפו לשורותינו. מצד שני, עד שהמדינה לא חוטפת אגרוף בבטן, אין סיכוי שיתעורר כאן דיון ציבורי נוקב.

ישראל סגל: מה שמנסים להגיד לך כאן הוא שהאגרוף שאתה

נותן הוא במפתח הלב ושיש סכנה שהיצור ימות.

עמית משיח: פעם ראשונה יוצאים למאבק אמיתי על הצבא שלנו שהושחת ועל החברה שלנו שהושחתה. למיטב הבנתנו זהו צעד אמיץ, שיפתח תהליך של הבראה. ברגע שתשנה כאן המגמה, נהיה הראשונים שיחזרו להגן גם בתוך השטחים.

אורית: אינני חולקת על התפיסה שעצם ההימצאות בשטח כבוש איננה מוסרית; אבל בנתוני המצב הקיים, זה מקומך להשפיע מבחינה מוסרית, מה עוד בתור מפקד.

שאלה אחרת היא לאן אתם הולכים? מה היעד שלכם כתנועה חוץ-פרלמנטרית שמנסה להשפיע?

מרדכי קרמניצר: שתי שאלות: מבחינה מוסרית - האם מה שאתם

עושים איננו בעצם קריאה לכל המשרתים האחרים לנהוג כמוכם והאם אתם מודעים להשלכותיו של צעד כזה? האם לא הייתם משיגים אותו האפקט עצמו, ואולי חזק יותר, בשביתת רעב?

עמית משיח: במה שנוגע לשאלה שעלתה כאן על מזעור הנזקים

בעצם נוכחותנו בשדה הקרב - היא איננה רלוונטית כלל כי העוולות המוסריות שנגרמות לאוכלוסייה בשטחים מידי יום אינן ברמת החייל המבצע מעשה בלתי חוקי בעליל, אלא ברמת המדיניות הפורמלית של הצבא; בלתי חוקי בעליל להוציא אנשים מביתם, לפרק אותם, ובדרך גם לפרק להם את הפרדס, ועוד ללא התראה מוקדמת, בלתי חוקי בעליל 'לטרטר' אוכלוסייה שלמה במחסומים ולהביא לידי כך שלוקח להם שש שעות לעבור רצועה של 40 ק"מ, בלתי חוקי בעליל לירות לעבר גדרות בלי שמזהים קודם האם מדובר במחבלים או אלה סתם אנשים רעבים ללחם שמנסים לעבור גדר.

מדובר על מדיניות פורמלית של מערכת, ונגד המערכת הזאת החלטנו לצאת בהתרה.

התשובה לשאלה 'לאן מועדות פנינו' היא קשה יותר; לפי שעה אנחנו רואים את עצמנו כגורם להתססת הדיון הציבורי.

מרדכי קרמניצר: אבל אתם 'שברתם את הכלים', ואז אתם הולכים ומנסים לגבש דיון ציבורי. אשאל שאלה פרובוקטיבית: מה המרחק המוסרי בין הצעד הזה שלכם, המאוד פרובוקטיבי, ובין המצב הפוך שבו רבין בשלטון, וקבוצת מתנחלים מרגישה שעושים לה עוול איום, וקם נציג שלהם ו'שובר את הכלים' ויורה בראש הממשלה?

עמית משיח: ראשית, ההשוואה הזאת איננה במקום. שנית, צריכים לזכור מי אנחנו - אמר פה קודם אלי עמיר שכמעט כל קבוצה באוכלוסייה מקבלת תמיכה ייחודית, ואילו הקבוצה שלנו לא קיבלה שום דבר. הקבוצה שלנו נושאת בנטל ועושה זאת בגאווה. גם בכך שאנחנו אומרים היום 'לא עוד', אנחנו ממשיכים לשאת בנטל.

רון בירמן: מכיוון שהוזמנתי הנה בתור יו"ר של תנועת מחאה חוץ-פרלמנטרית, אתחיל במחאה. אני מוחה על עצם העובדה שתנועת הסרבנים מוכרת כתנועה חוץ-פרלמנטרית; זו איננה תנועה, אלה הם עבריינים או עריקים. אגב, התגובה האישית שלי על נושא הסרבנות הייתה שהתנדבתי לשנתיים נוספות של מילואים; אני בן 55, אני רב-סרן במילואים ונכה צה"ל. אני גם לא מבין איזו זכות יש לאנשים האלה לקחת בעלות על המוסריות או על השלום. אינני יודע כמה מונות היום תנועות כמו 'שלום עכשיו' או 'גוש אמונים', אבל ברור שהן התנועות החוץ-פרלמנטריות הגדולות ביותר. לצדן יש תנועות חוץ-פרלמנטריות קיקיוניות שזוכות בנפח תקשורתי אדיר, חסר פרופורציה, ובין השאר מקבלות התייחסות בדיון הזה, למשל תנועת 'ארבע אימהות' שלא הייתה זוכה לתשומת לב כזו לולא שלי יחימוביץ' וכרמלה מנשה. הוא הדין בתנועת 'היום השביעי', שלפני שהספיקה לגדול מעבר לעשרה אנשים, כבר זכתה בהד גדול בתקשורת. ואילו הארגון שלנו, שמונה 500 פרופסורים ומרצים, בקושי ידוע בציבור, למרות שכבר פרסמתי בהארץ ובידיעות אחרונות 250-300 מאמרים; העובדה שאינני מופיע בטלוויזיה, הופכת אותי לבלתי-מוכר לרוב הציבור.

נזרקו כאן סביב השולחן הרבה מושגים ונתונים, שלמען ההגינות היה ראוי לדייק בהם: אמרו 'מלחמת שלום ההתנחלויות'; אני חי ברמת-אביב/שייך מוניס ואני מגדיר את עצמי כמתנחל, כי מתנחל איננו רק מי שגר בצד האחד של 'הקו הירוק', מה עוד שאינני מכיר בקיומו של 'הקו הירוק' ועל כן אינני רואה הבדל בין יהודי מהצד הזה או האחר של הקו או בין ערבי בצד זה או אחר של הקו. ואגב, 'הקו הירוק' קיים רק 19 שנים, שזה חצי

אחוז בתולדות עם ישראל. במילים אחרות, התנועות החוץ-פרלמנטריות צריכות לדייק במושגים, כולל המושג 'שטחים'. אשר לנתונים - כולנו מוטעים על ידי סקרים מעוותים. למשל, בסקרים של יום שישי האחרון שאלו מי מרוצה או אינו מרוצה מראש הממשלה הנוכחי, והתקבל הנתון של כ-60%, וכבר היו מי ששמחו שהנה אנחנו בדרך לחילופי שלטון. אלא

שזוהי שאלה מגמתית; הרי גם אני הייתי עונה שאינני מרוצה. כך גם לגבי אחוז התומכים במדינה פלסטינית; גם אני בעד מדינה פלסטינית, אבל ממזרח לירדן. כלומר, אי-אפשר לשאול האם אתה בעד מדינה פלסטינית בלי לפרט קצת יותר. אם היו מדייקים בשאלות, גם היו מקבלים נתונים יותר רלוונטיים כבסיס לדיון ציבורי. כך גם לגבי דתיים וחילוניים; נהוג לדבר בנשימה אחת על 'גוש אמונים' ומפד"ל, והאמת היא שביש"ע החלוקה היא שני-שלישים חילוניים ושליש דתיים, פחות או יותר כמו היחס בתוך גבולי 'הקו הירוק'.

עכשיו הייתי מבקש להתייחס לשאלה שהופיעה בסדר היום שלנו: האם בזמני חירום יש יסוד מפריד בין תנועות חוץ-פרלמנטריות? בכל סוג של דיון ציבורי יש יסוד מפריד, והשאלה היא אם בזמן של מלחמה קיומית יש מקום ואפשרות לדיון ציבורי. מכאן שעלינו להחליט תחילה איך נגדיר את המצב שאנו נתונים בו כבר שנה וחצי – לדעתי, זוהי לוחמה ולחימה, ואגב זוהי 'מלחמת אוסלו' לא 'מלחמת שלום ההתנחלויות'. אי-אפשר לנהל דיון כאשר הוא פוגע במלחמה קיומית. יש גבול גם לחופש הביטוי, בייחוד אם הוא הופך לעתים לחופש השיסוי'.

אריק כרמון: חלק מהדברים שאמרת הם מאוד משמעותיים, ואני רוצה להשתמש בהם כדי לתרום תרומה אמיתית לדיון.

אחד התוצרים של תנועה חוץ-פרלמנטרית הוא הניסיון לתרום למילון המושגים בשיח הפוליטי על-ידי קידום המושגים שהיא מאמינה בהם. בתחום החברתי, למשל, תנועות כמו 'הפנתרים השחורים' או 'הקשת המזרחית הדמוקרטית', ניסו להעלות לסדר היום מושגים כמו עוול, קיפוח, צדק חברתי.

יש תנועות חוץ-פרלמנטריות שתופסות את המציאות מזווית שבה אין מדובר ב'יהודה ושומרון' אלא ב'השטחים הכבושים', לעומת התנועה שאתה מייצג, וזו התפיסה שהן מבקשות להנחיל לציבור. כל תנועה חוץ-פרלמנטרית מנסה להשריש בציבור את עולם המושגים שלה.

משה גדיש: אם תקום תנועה ותצליח, אבל לא תממש את הצלחתה לכוח פוליטי, זה יהיה לא רק בזבז אלא הונאה; אם ביום הבחירות, הציבור הרחב שתמך בה ייאלץ שוב להצביע לליכוד או למערך, מה התנועה הזאת בעצם עשתה? לכן צדקה תמי בן-עמי כאשר אמרה שאנשים שמוכנים להשקיע היום בהקמתה של תנועה, חייבים לעשות גם את המאמץ הנוסף. אין זאת אומרת שמנהיגים של תנועה כזאת חייבים לחתום על כך

שבבוא היום הם 'ירוצו' לכנסת, אלא שאנשים יביאו בחשבון את האפשרות הזאת, שיראו אותה כלגיטימית.

מצד שני, וכמו שכבר נאמר פה, אי-אפשר היום, בגלל תחושת החירום והדחיפות, להסתובב עם דגל אחד בלבד, חייבים 'ללכת' על הכול. למשל, לעשות שלום עם הפלסטינים אומר בין היתר שהמשאבים יפנו גם בכיוונים אחרים: לעשות שלום עם פלסטינים בלי שאנו יודעים מה נעשה עם ערביי ישראל - גם זה דגל חלקי ופגום, ובדומה לכך עשיית שלום בלי שנדע מה בכוונתנו לעשות בנושאי חינוך. אני בהחלט מסכים עם לב לאופמן שיש ארבע-חמש נקודות שצריך לבצע יחד, ואז כבר איננו מדברים על תנועה חוץ-פרלמנטרית שמתמקדת בדגל אחד בלבד.

קריאה: אתה בעצם מדבר על מפלגה חדשה.

משה גדיש: לא דווקא. קודם צריכה לקום תנועה חוץ-

פרלמנטרית עם אג'נדה ברורה, ועם הזמן נחפש לה גם מנהיג. יש להניח שחלק מהחברים בתנועה הזאת גם יפנו עם הזמן בכיוון הפוליטי.

אשר לסרבנות – אני מסכים עם דברים שאמרו כאן מרדכי קרמניצר ואריק כרמון - לפני הצעד הדרסטי הזה, היה אפשר לנסות פעולות אחרות.

יונה רוחלין: אני חייבת לפתוח בדבר אחד שקשור לתנועת

הסרבנות. נפל אתמול דבר בישראל – חיילים שמשרתים בשטחים, ביניהם הבן שלי בן 18-, התריעו על תופעה של סימון זרועות של פלסטינים במספרים. מדינה שהגיעה לשפל מדרגה כזה שהיא שולחת את בני 18- לחקוק מספרים, זקוקה לתנועה של סרבנים. אני מודה שעד היום לא ידעתי על קיומה של התופעה הזו, אבל היות ואינני מדוברי הגרמנית אינני יכולה להשתמש בטעון 'לא ידעתי'. לא יעלה על הדעת שזה מה שהמדינה מחוללת לנפש של הילדים שלנו. יש אתר אינטרנט ומופיעות בו העדויות שלהם, ואני דורשת לדעת; זה קורה 35 שנה, ולא ידעתי למרות שאני אדם מאוד סקרן. מה שכן ידעתי, אגב, הוא שמעבר להרי החושך, בלבנון, היה אחד מבתי הכלא האפלים בעולם, חשפתי את העובדה הזו באמצעות האינטרנט ובתוך שבוע היא עלתה לסדר היום.

אתמול, באותיות קידוש לבנה, סיפרו לנו שצה"ל נדהם מחוסר המוטיבציה בצבא, בידיעה אחרת בוויינט, דובר על מחסור של 40% לוחמים בשטחים. קורה היום בחברה הישראלית משהו מפחיד בהרבה מפגיעה בדמוקרטיה; מפחיד אותי לחיות כאן ללא הצבא הטוב ביותר במזרח התיכון! רבותי, בגלל המעשים החמורים הללו אתם מונעים מאתנו לשלוח את ילדינו לצה"ל, וזו איננה תנועה של סרבנות ברחוב, זוהי מחאה של הורים בתוך סאלון הבית.

ויקי שירן: ראשית, לתנועה חוץ-פרלמנטרית יש האפקט שלה, המקום שלה. היא לא חייבת להפוך למפלגה. שנית: לתנועות החוץ-הפרלמנטריות נשקפות

שתי סכנות - האחת היא 'חיבוק הדב' הזה שמנסה להטמיע אותן בתוך הממסד, לשלב אותן בפוליטיקה הממסדית; סכנה שנייה היא העמידה הקפדנית על המשמר פן נחרוג מן החוק. כדי להציל את החברה, הכרח מדי פעם לחצות את הגבול הדק הזה. אשר לתנועת הסיירוב - אני רק שואלת את עצמי איפה היא הייתה במשך 30 שנה? אני גם מסכימה עם דברים שאמרו כאן, שהתנועה הזאת זוכה לכיסוי בתקשורת הרבה מעבר לגודלה היחסי ולאפקטיביות שלה. יש תנועות אחרות שקמות בעיירות פיתוח, והיות והן לא אטרקטיביות כל-כך בעיני התקשורת, אין להן שופר, למרות שהבעייתיות שהן מתריעות עליה נוראה לא פחות. במילים אחרות, ציבורים מאוד גדולים בחברה הישראלית אינם מוזמנים לדיונים כמו שלנו, ויש להניח שאילו הוזמנו, הדיונים לא היו מתנהלים על מי מנוחות.

נעמי קוליץ:

מדברים שנאמרים כאן מתקבל הרושם שהגדרת הדיון הלכה איכשהו לאיבוד. הכוונה הייתה לדיון תאורטי - לבדוק מהן תנועות חוץ-פרלמנטריות, מה הן רוצות להשיג, מה הן יכולות להשיג. גם מאוד חסרה לי בין הנוכחים כאן הפונקציה של הפסיכולוג, מפני שתנועה חוץ-פרלמנטרית גם באה לענות על צורך של אזרחים בתקופות של משבר, של חוסר אונים ואבדן תקווה. לדוגמה, הורים של ילדים דיסלקטיים, שהיו מיואשים לגמרי, ראיתי במו עיני איך הם הצמיחו כנפיים מהרגע שהתחילו לפעול לקידום הנושא. גם אינני מבינה את הדיבורים על כך שתנועה חוץ-פרלמנטרית צריכה להפוך לפרלמנטרית. היא הרי מאבדת בכך את כל יתרונותיה בתור כוח שפועל מחוץ לממסד.

ישראל סגל:

היא מאבדת מכוחה ומקסמה. דוגמה לכך היא 'הירוקים' בגרמניה, או 'הפנתרים השחורים' אצלנו. **נעמי קוליץ:** במה שנוגע למלחמה של תנועות כאלה בעד כמה וכמה מטרות בעת ובעונה אחת - מניסיוני כעובדת סוציאלית ידוע לי שככל שהגדרת המטרה מצטמצמת, גדלים הסיכויים להצליח. העובדה שתנועות חוץ-פרלמנטריות יכולות 'למתוח את הקו' הרבה יותר ממסגרות פורמליות היא כוח אדיר, ובעיקר אם הן מייצגות נושא שהוא מוגדר וצר.